

**ДУХ ЧАСУ: ФЕМІНОЦЕНТРИЧНА ПРОЗА НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ
В ПАРАДИГМІ «РЕАЛІЗМ – МОДЕРНІЗМ»**

**SPIRIT OF THE TIME: NATALIA KOBRYNSKA'S FEMINOCENTRIC PROSE
THROUGH THE REALISM – MODERNISM PARADIGM**

Шаф О.В.,

orcid.org/0000-0001-5692-506X

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Гонюк О.В.,

orcid.org/0000-0002-4985-6075

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті актуалізовано проблему сучасної рецепції прози Наталії Кобринської в стильовій парадигмі реалізму – модернізму в контексті перспектив інтеграції феміноцентричної творчості в загальнонаціональний канон на паритетних гендерних засадах, а також осмислення фемінінної специфіки апропріації реалістичного та модерністичного письма. Метою статті є реставрація поетикальної парадигми реалізму – модернізму у феміноцентрованій прозі Н. Кобринської, зокрема в її дебютному оповіданні «Пані Шумінська» (1883) («Дух часу» – назва у виданні 1899 року), шляхом висвітлення поетикальної специфіки твору в аспектах сфери й характеру мімезису, нарративної організації, психологічної дистанції між автором і героєм. Методологія дослідження охоплює, окрім традиційних, методи гендерного аналізу та феміністичної критики, зокрема елементи гінокритики, а також метод нарративного аналізу. Проблему стильової рецепції прози Н. Кобринської в статті узалежнено від гендерних особливостей її первинного прочитання, відтак і формування стереотипного сприйняття її постаті як маргінальної і в народницькому каноні (як «непослідовної реалістки»), і в жіночому модерністичному каноні (як «визнаної реалістки», «не-модерністки»), а також від факту розбіжностей у трактуванні й реалізації поетики реалізму, закорінених у відмінність маскулінного, близького патріархатній критиці, і фемінінного художнього мислення. Зважено чинники впливу на стильове самовизначення письменниці в парадигмі реалізм - модернізм у контексті пошуку причин дискореляції її свідомо обраних стильових установок на реалізм та стихійного акту модерного письма, зокрема в оповіданні «Пані Шумінська», що виводить фемінінну прозу на новий етап відтворення суб'єктивності героїні через її психо-емоційний, мнемонічний плани, внутрішньофокалізований нарратив.

Ключові слова: реалізм, модернізм, літературний канон, феміноцентрична проза, поетика, суб'єктивність, нарратив.

The article deals with the question of modern reception of Natalia Kobrynska's prose through the stylistic paradigm realism - modernism in the long view of feminocentric art's gender parity integration into entire national literary canon as well as concerning the feminine peculiarities of realistic / modernistic writing. The article seeks to reconstruct stylistic paradigm of realism - modernism in Natalia Kobrynska's feminocentric prose, particularly in her debut story "Mrs Shuminska" ("Pani Shuminska") (1883) ("Spirit of the time") ("Duh chasu") - called in 1899), as well as to highlight art specificity of mimesis type, narrative structure, author's psychological proximity to her heroine. The article employs basic literary techniques, as well as feminist literary criticism (gincriticism), gender analysis and narratology techniques. Literary recognition of Natalia Kobrynska's art style has been made depended on gender-specific aspects of primary readings of her prose that eventually had led to stereotypical perception of Natalia Kobrynska as marginalized writer and her exclusion from both the populist canon (because she is "inconsistent realistic" writer) and the female modernistic canon (because she is declared as "a realistic", hence "non-modernist" writer). Moreover, this recognition was affected by different views of masculine art consciousness and the feminine one. It's important to recognize what might have had an impact on Kobrynska's identification of her own art style through the realism - modernism stylistic paradigm to find the reasons of the discrepancy between the targeting priority of realistic style she had consciously chosen and spontaneous act of modern writing she had really done, particularly in her story "Mrs Shuminska" opening up a new chapter of feminine prose due to expression of heroine's subjectivity through her emotional state, endless flow of remembering, internal focalized narrative.

Key words: realism, modernism, literary canon, feminocentric prose, poetics, subjectivity, narrative.

Постановка проблеми. Феміністична критика та гендерне літературознавство здійснили неабиякий прорив у реставрації літературного процесу в Україні в його гендерній повноті, повернувши з «непам'яті» імена жінок-письменниць минулого. Однак висвітлення художньо-естетичних

досягнень жіноцтва поза історико-типологічним контекстом «універсальної» літератури залишає ці досягнення на маргінесах. Перед феміністично-гендерною критикою стоїть завдання визначити не лише місце творчості жінок-письменниць у загальнонаціональному літературному процесі,

а й *художньо-естетичні вектори* їхнього поступу в літературі, що мають свою специфіку, відтак можуть скорегувати уявлення про художньо-естетичну еволюцію національного письменства. Названі завдання вирішуються в довгостроковій перспективі. Кроком до неї є висвітлення творчого внеску в літературний процес ключових постатей українського письменства, усунутих свого часу в тінь здебільшого через гендерні упередження.

Довгий час незаслужено недооціненою була діяльність Наталії Кобринської. У 1880 – 1890-х роках вона активно включалася в розбудову літературного процесу в Галичині, консолідувала жіночий творчий контингент під обкладинкою альманаху «Перший вінок» (1887), її діяльність мала резонанс у літературно-критичній, суспільно-громадській сферах. Здавалося б, Н. Кобринська виборола паритетне місце в тогочасному літературному істеблішменті поряд з І. Франком, М. Павликом, О. Маковеєм та ін. як письменниця, редакторка, публіцистка, але зрештою була витіснена маскуліною критикою на позиції «антагоніста, самотника, маргінала» [1, с. 61]. Визнана М. Грушевським «одною з визначніших та інтересніших фігур в нашій письменстві та взагалі культурнім життю» [2, с. 1] – вона так і не добилася належного місця в патріархатному культурному пантеоні, з гіркотою писала на схилі літ: «Мене за великі мої гріхи, <...> постановили стерти як не з виду землі, то літератури. <...> Страшний вийшов на мене засуд. Довгий час дуже мене то боліло і перестала-м була писати» (лист до Вільми Соколової від 16 січ. 1908 р. [цит. за 1, с. 87]). М. Грушевський вважав, що проза Кобринської «не вийшла з якогось сектярського освітлення, котре їй зовсім не належить» [2, с. 5], через draжливе асоціювання її постаті з радикальними колами, водночас причинами її недооцінки можуть бути й проблематичне трактування її творів крізь призму реалістично-позитивістської естетики, що тоді була чільним критерієм художньої вартості, а також «нерозуміння чи стильова неідентифікованість Кобринської як модерністки» [1, с. 126].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ще від критичних оцінок сучасників Кобринської закріпилася стереотипна кореляція її прози 1880 – поч. 1890-х із позитивістсько-народницькою, реалістичною традицією, а подальшої творчості – із пошуком нових, а la модерністичних, форм. Водночас як патріархатна, так і феміністична критика в поетиці «реалістичних» текстів Кобринської мимохіть фіксує риси модерністичного письма. Твори «Задля кусника хліба», «Дух часу» та «Ядзя

і Катруся», підсумовує А. Швець, «об'єднані авторською інтенцією зглибити «індивідуальність жіночого духа», проникнути у внутрішні таїни життя жінки й досягнути її духовну ідентичність на тлі глибших суспільно-економічних, родинних, матримоніальних питань <...>» [1, с. 421]. «Індивідуальність», «таїни душі», «психологічна глибина» – концептуальні параметри прози Кобринської, що часто фігурують у критичному дискурсі її творчості, але чомусь не призводять до перегляду її естетичного «калібрування» як позитивістсько-реалістичної. Так, за словами М. Легкого, «твори Н. Кобринської 1880 – початку 1890-х років <...> написано в реалістичній стильовій манері з позитивістським підґрунтям. <...> Водночас для неї характерні глибокий психологізм (онтологія душі персонажа здебільшого узалежнена від зовнішніх життєвих чинників), зокрема демонстрація важкої боротьби двох первнів у внутрішньому естві особистості, а також філософічність в осмисленні взаємостосунків у системі «людина – суспільний поступ» [3, с. 104]. Реалістичні засади, помічені дослідником у її прозі, серед яких «опертя на позитивний досвід, пошук причинно-наслідкових зв'язків між поняттями та явищами, міметизм у зображенні матеріальної природи речей» [3, с. 104], далеко не завжди відіграють у її тестах провідну стилетвірну роль і ретранслюються, треба думати, «за інерцією». Крім того, твори Кобринської 1880 – початку 1890-х років на тлі її карколомніших експериментів з ірраціональним, містичним, підсвідомим у пізніших текстах справді видаються «реалістичними». Модернізацію української прози Кобринська здійснила не «фольклоризмом, релігійною й народнописенною символікою» своїх «Казок» (1904), як уважає М. Легкий [3, с. 106], а внутрішньофокалізованим наративом і психологічним заглибленням у «життя душі» героїні ще в дебютному творі.

Феміністична критика в обґрунтуванні модерністичного літературного проєкту зламу ХІХ – ХХ століть емансипаційними зрушеннями переважно лишає осторонь емансипаційний дискурс прози Кобринської. Хоча й зазначається, що феміністична проблематика, зокрема, і її творчості «деміфологізувала патріархальний канон, модернізувала українську літературу новою жіночою рефлексією, зображенням іманентно чутливої й вольової жіночої природи, експлікацією нових виражальних структур (символізму, міфологізму, психологізму)» [1, с. 189], та це твердження не змінює загальної схеми рецепції феміноцентричної прози Кобринської 1880 – 1890-х у межах «реалізму» народницького гатунку.

Постановка завдання. Проблема вписування творчості Н. Кобринської в художній мейнстрим у парадигмі реалізм – модернізм усе ще не вирішена через «інерцію хибного реалізоцентричного маркування усієї, навіть пізньої, типово модерністської творчості» [1, с. 405]. Реставрація поетикальної парадигми реалізму – модернізму у фемінінному варіанті у феміноцентрованої прозі Н. Кобринської, зокрема її дебютному оповіданні «Пані Шумінська» (1883) («Дух часу» у виданні 1899 року) є **метою** цієї статті. Її **завдання** полягають у висвітленні поетикальної специфіки оповідання Кобринської в аспектах сфери й характеру мімесису, нарративної організації, психологічної дистанції між автором і героєм.

Виклад основного матеріалу. Заангажована в соціально-політичний рух Галичини 1880-х років, Кобринська бачить літературу знаряддям боротьби, а реалізм – придатним для того «здоровим» напрямом для «представлення дійсного світу, дійсного життя, дійсних, а не абстрактних і не підкрашених людей та людських наметностей і відносин» [4, с. 317]. У зрілі роки, попри пошук нових художніх форм, вона продовжує обстоювати свою причетність до реалізму, розуміючи його як відтворення «життя душі» (лист від 27 березня 1901 року: «...Вправді я не сходжу з дороги реалізму, але коли до тепер, згідно з усіма реалістами, клала-м натиск на обставини життя, тепер більше кладу його на прояви душі, виходячи поза межі звисної нам психології» [5, с. 126]. В іншому листі до Б. Грінченка Кобринська писала: «...я все-таки не сходжу з реалістичного становиська, котрого головною прикметою вірна об[с]ервація життя, і все, що тепер пишу, є лиш розширенням того колеса обсервацій, головно обсервації вражінь» [5, с. 127]. Як бачимо, проблема «реалізму» прози письменниці закорінена в неоднозначність трактування цього напрямку. Уже в дебютному творі Кобринська висвітлює «дійсне життя» жінки крізь призму (її) індивідуального досвіду, душевно-емоційної перцепції світу і наражається ... на звинувачення в нерелістичності (див. рецензію Гр. Цеглинського [6]). Художньо-естетичний дисонанс у розумінні «дійсності», «життєвої правди», характерний і для тогочасної критики «Першого вінка», напевне, стосується загалом специфіки маскуліної рецепції фемінінної творчості як «інакшої», з її «не зрозумілою» акцентуацією емоційно-психологічного «реалізму», що й призводить до маргіналізації такої творчості, до викривлення її естетичної самобутності й асиміляції в традиції і канон маскуліної літератури [1, с. 89].

Усвідомлюючи місію «“прислужитися суспільності” в її широких просвітницьких засягах» [1, с. 71], Кобринська закрюювала свої тексти за реалістичними лекалами. Натомість її власний письменницький дебют мав приватно-сублімаційний поштовх і був фактично письмовою фіксацією приватної розмови (О. Терлецький намовляв її «писати про те, що говорить, і так, як говорить») про роль матері в родині (sic!) [7, с. 25], отож «Шумінська» постала 1883 року передусім як сімейна історія, «портрет родини», побачений очима старої жінки, берегині цього осиротілого гнізда, відтак «реалістичні» параметри її образу, як-от належність до духовенства, суспільні, економічні детермінанти її поведінки, відходили на другий план. Шумінська в цьому оповіданні – передусім самотня мати, а потім уже старосвітська попада, залишена «за бортом» прогресу. У другому виданні, щоправда, Кобринська реконцептуалізує зміст оповідання, переназвавши («трохи менше щасливо» [2, с.2]) «Дух часу», і зацентровує в такий спосіб закономірність суспільного поступу, відтак і конфлікту поколінь, але «фокус почуттєвості самої лише Шумінської елімінується <...>» [1, с. 439]. Вочевидь суб'єктивно-психологічний, приватно-жіночий колорит дебютного тексту з його локальністю й фрагментарністю («образок») Кобринську вже не задовольняв. Однак нова назва змінює не зміст, а лише інтерпретаційну стратегію, яку «підказує» сама авторка: «Провідна думка [твору]: як теперішній суспільний лад держит жінку лиш в границях дому і відчужує від загальних справ до того ступеня, що вона не може зрозуміти власних дітей, котрих пориває дух часу» (цит. за [1, с. 447-448]). За цією «підказкою» ідуть переважно всі інтерпретатори цього тексту, проте поетика оповідання в обох редакціях виламується за декларативні інтенції й вкладається в модерністичну парадигму.

Модерністське письмо в його фемінінному варіанті з домінантами автобіографічності, виражальності, суб'єктивності, як зауважувала В. Агєєва, зумовлене «настановою на індивідуальне самовираження, на представлення того емоційного, психологічного спектру, що здебільш зоставався невиявленим або затіненим у літературі, твореній переважно чоловіками» «на протипагу класичному реалізмові з його увагою до узагальнень і типізації» [8, с. 13-14]. Сказане легко проєціюється на «образок з життя» Кобринської: пані Шумінська, літня жінка, проводить післяобідній час за плетивом, рефлексуючи своє минуле, болісно переживає крах своїх надій, розчарування у взаєминах з дітьми,

неминуче втрачання життя, яке, наче та нитка, утікає між пальці. В оповіданні розгортається суб'єктивне переживання героїнею себе-у-світі, де перший компонент (себе) явно домінує над другим (світ). Особистісний вимір життя героїні експлікований у потоці її емоцій в амплітуді від розпачу до відносного заспокоєння – у наративі проговорено пригадані жінкою об'єктивні причини, що збуджують її емоційну реакцію, але важливішою для оповідача є реакція, а не причини, про що свідчить деталізація почуттєвого плану, як-от: «Вона зітхнула глибоко й силкувалася прогнати сумні думки, але даремно. Давні чуття, що ніби притихли й загинули в серці, здригнули різкими тонами і глибше проймали душу. Тяжка безвладність огорнула все її тіло, а зів'ялі руки безсило впали на коліна» [9, с. 184]. Суб'єктивний план образу героїні увиразнений потоком її спогадів про віхи особистої історії, про ключові моменти життя жінки – дитинство, дівочтво, шлюб, материнство, старість (як їх визначала згодом С. де Бовуар), що й концептуалізують зміст твору. Крізь ці спогади туманно проступає фактично єдиний сегмент реальності – матримоніальні, родинні звичаї старосвітського духовенства, яким протистоять загрозливі нові віяння, явлені в свідомості героїні лише в трьох фактах: університету, який обирає замість духовного сану її первісток, книжок, якими зачитується молодша донька, вчителювання, якому мріє себе присвятити онука. Вочевидь цього недостатньо для «реалістичного» узагальнення гнітючого впливу суспільного ладу на жінку, декларованого авторкою.

М. Грушевський мав рацію, відзначаючи вдало обрану в цьому «образку» форму спогадів [2, с. 7], що увиразнює теплоту, інтимність фокалізованого на свідомості героїні наративу. Суб'єктивність героїні омовлюється не її власним голосом, а «закадровим» оповідачем, який, однак, знає усе її найпотаємніше (пізніше така наративна стратегія визначатиме модерністську поетику прози О. Кобилянської, В. Стефаніка та ін.). Свідомість Шумінської, що в процесі омовлення «відчужується» від неї, стає тим символічним «дзеркалом», яке відбиває / оприсутнює / фіксує в бутті її «матеріалізоване» в слові Я. Відтак у змістовому епіцентрі твору – самопізнання героїні, що «екзистенціалізує» її, єдине, власне, «розгортає» її історію. Панорама життя Шумінської, героїні оповідання, розгортається, як бачимо, не в соціально-економічній детермінації, не за принципом типізації (як то властиве реалістичному письму), а виокреслюється з «пазлів» думок і вражень, випадкових ниточок спогадів, скалок переживань

і рефлексій (як то властиво модернізму): «Думки з далекої далечини міняються, як сонні мрії. Тут зависнуть на стебельці квітки, залепечуть невиразною мовою дитини і переходять до поважних моментів і подій, а потім знову звертають до невиразних дрібниць та загрибають по дорозі те, що було найбільше й найважливіше в житті» [9, с. 179].

Оповідання «прошивають» указівки на те, що героїня вся – у своїх невеселих думках: «пані Шумінська полинула спогадом в далеку минульшість», «старала ся прогнати сумні думки», «а гадки торочили ся разом з ниткою» і под., а між цими вказівками сотаються ці спогади-думки-рефлексії, що «рвуться» (часом подумковим зусиллями самої героїні), зумовлюючи фрагментацію текстової тканини. Монотонність жіночої роботи – плетіння (Лаура МкЛурі вважає це прадавнє заняття метафорою жіночого мовлення, асоційованого чоловічою рецепцією з облудою, брехнею, але й поезією [10, р.5]) – спонукає героїну до рефлексії, символізує її долю, таку саму довго-монотонну, невдячну, кінецьну, і асоціативно зближується із «сув'яззю» її тужливих спогадів, є метафорою «потому свідомості». Так, як плетиво нарощує рядки, так мнемонічна оповідь рухається від дитинства героїні, коли вона малою лише навчалася плетінню в старшій сестри, через «найважливішу хвилю в життю жінки» – «шлюбний вінець» у «заледве шіснайцять» [9, с. 178] до її материнства, як видно, її єдиного життєвого призначення, джерела всіх радостей і прикростей.

Новаторство модерністичного письма Кобринської помітне в зіставленні, наприклад, із реалістичною романістикою другої половини XIX ст. Не менш важливі компаративні студії прози Кобринської в контексті модерністської літератури вікового помеж'я, зокрема для окреслення фемінінного формату модернізму, що може не збігатися із його маскуліною «версією». Дещо засміливо виглядає порівняння модерністської поетики «Шумінської» із поетикою зарубіжного модернізму. Скажімо, у романі «Місіс Деллоуей», оповіданнях «Нова сукня», «Полювання на фазанів» та ін. В. Вульф (що побачили світ ледь не за півстоліття після Кобринської) нарація так само фокалізована на жіночій суб'єктивності в діахронії її життєвого плину віхами дитинства – шлюб – материнства – старості, на суб'єктивності, що «відчужуючись» у слові, пізнає саму себе, нанизуючи бісерини спогадів, вражень, мрій, страхів, тривог, що заступають зовнішню реальність. Щоправда, Н. Кобринська «виплітає» життя пані Шумінської ще не так філігранно, не так вільно-асоціативно, не так «модерно», як В. Вульф, але

ж «стартові умови» дебюту української письменниці були далеко не такі сприятливі.

Висновки. У чинній (патріархатній) версії історії української культури й літератури Н. Кобринська незаслужено посідала довгий час маргінальне місце, зокрема й через тенденційність маскулінної народницько-позитивістської критики. Її неготовність оцінити притаманний фемінінній художній стратегії індивідуалістично-сенсильний «реалізм» (що доречніше назвати (прото)модернізмом), емансипаційні зрушення в прозі Кобринської 1880 – поч. 1890-х років, а також фемінінне тяжіння до містично-фантазійного, до ліризації оповіді в її пізніших «модерністичних» творах призвели до стагнації літературного хисту письменниці, усунення її з народницького канону як «непослідовної реалістки» (що вона й намагалася спростувати публіцистично, педалюючи «реалізм» своїх творів), а також і зволікання феміністичної критики з уведенням письменниці в канон модерністичний (як «визнаної реалістки»). Літературознавча інерція ускладнює переосмислення художніх засад

прози Кобринської і її справжньої ролі в модернізації української культури й літератури, а також її місця в поступі феміноцентричної літератури XIX – XX століть, натомість у переглянутій версії літературного процесу письменниця претендує на чільне місце законодавиці емансипаційних, модерністичних ініціатив. Дебютний «образок з життя» «Пані Шумінська» Кобринської вирізняється з-поміж її інших творів того часу стихійною модерністю поетики (перевага особистого, приватного над громадським, суб'єктивність героїні транслюється фрагментарним, експресивним мнемонічно-рефлексивним «автонаративом» (гетеродієгетичний внутрішньофокалізований наратор функціонує як «дзеркало», яке оприсутнює її Я, подане в тексті «плетивом» розрізнених думок і почуттів героїні)), однак і в пізніших, інспірованих «духом часу» творах «реалістичний» каркас оживлено фемінінним філігранним психологізмом, деталізацією (жіночої) індивідуальності, що відкриває можливості подальшого дослідження творчих шукань Кобринської між реалізмом і модернізмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Швець А. І. Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / ред. С. М. Пилипчука. Львів, Інститут Івана Франка НАН України, 2018. 752 с.
2. Грушевський М. Наталія Кобринська. *Літературно-науковий вістник*. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.
3. Легкий М. Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика). *Українське літературознавство*. 2012. Вип. 75. С. 95–115.
4. Кобринська Н. Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові, зав'язаного 1884 р. *Вибрані твори* / Н. Кобринська / упоряд., підгот. текстів, вст. ст. й прим. О. Н. Мороз. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 315–320.
5. Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком / упоряд. К. Кріль. *Українське літературознавство*. Львів, 1970. Вип. 10. С. 120–128.
6. Г.Ц. [Цеглинський Г.] Перший вінок. Жіночий альманах: [рец.]. *Зоря*. 1887. №17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307–308.
7. Книш І. Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. 302 с.
8. Агеєва В.П. Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт. *Інша оптика : гендерні виклики сучасності* / упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк. Київ : Смолоскип, 2019. С. 13–28.
9. Кобринська Н. Пані Шумінська. *Перший вінок* / упоряд. Н.Кобринська, Олена Пчілка. Львів, 1887. С.177 –195.
10. McClure L. Introduction. *Making Silence Speak: Women's Voices in Greek Literature and Society* / Ed. André Lardinois, Laura McClure. Princeton University Press, 2001. P. 3–16.